

Sammlaren

Tidskrift för
svensk litteraturvetenskaplig forskning
Årgång 108 1987

Svenska Litteratursällskapet

Distribution: Almqvist & Wiksell International, Stockholm

Detta verk har digitaliserats. Bilderna av den tryckta texten har tolkats maskinellt (OCR-tolkats) för att skapa en sökbar text som ligger osynlig bakom bilden. Den maskinellt tolkade texten kan innehålla fel.

REDAKTIONSKOMMITTÉ

Göteborg: Lars Lönnroth

Lund: Louise Vinge, Ulla-Britta Lagerroth

Stockholm: Inge Jonsson, Kjell Espmark, Vivi Edström

Umeå: Sverker R. Ek

Uppsala: Thure Stenström, Lars Furuland, Bengt Landgren

Redaktör: Docent Ulf Wittrock, Litteraturvetenskapliga institutionen,
Box 1909, 751 49 Uppsala

Utgiven med understöd av

Humanistisk-Samhällsvetenskapliga Forskningsrådet

Bidrag till *Samlaren* bör vara maskinskrivna med dubbla radavstånd och eventuella noter skall vara samlade i slutet av uppsatsen. Titlar och citat bör var väl kontrollerade. Observera att korrekturändringar inte kan göras mot manuskriptet.

ISBN 91-22-01233-8 (häftad)

ISBN 91-22-01235-4 (bunden)

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by

Almqvist & Wiksell Tryckeri, Uppsala 1988

Likaså gör Jansson troligt att Enquist tecknat berättarens i romanen utveckling efter mönstret av Jungs »individuationsprocess».

Till det som ropar på behandling, men som Jansson lämnar obearbetat, hör romanens »kroppsspråk». Enquist excellerar i noggranna iakttagelser av personernas rörelser. I det kapitel i *Sekonden* som heter »Sekonden, plötsligt betänksam» finner man dessutom saken diskuterad. Detta avsnitt har t. o. m. ett motto som gör läsaren uppmärksam på saken. Det är hämtat från Ernst Idla: »I hållningen och rörelsen visar en person sin karaktär och sitt sinnelag. Med statisk hållning kan eventuella defekter tillfälligt döljas, men så snart man börjar röra sig, blottas omedelbart brister och felaktigheter.»

Detta tycks Enquist själv skriva under på, i vart fall drar han konsekvenserna av resonemanget, och även i hans fall röjer sig därvid en god portion moralism och ibland även komik. Förhållningssättet kan spåras tidigare i författarskapet och är då mest ett karikatyrmaner. Men efter hand blir detta inslag betydelsefullare och figurerar även i seriösa sammanhang.

Man kan tänka sig att två faktorer i Enquists biografi kan spåras bakom detta speciella förhållningssätt. Dels den puritanism som ibland så starkt gör sig gällande i hans författarskap och som väl kan härledas till uppväxten i skuggan av Evangeliska Fosterlandsstiftelsen. Från denna miljö med dess »riter» och »ceremonier» – två begrepp som författaren problematiserar i romanen – vandrar Enquist över till idrottens värld med dess speciella känsla av gemenskap och dess riter och ceremonier. Säkert har hans upplevelser på idrottsplatsen skärpt hans blick för människors rörelser. Ett lysande parti i *Sekonden* skildrar en höjdhoppares kroppsmedvetenhet när han tränar in ansatsen framför höjdhoppsgropan.

Också andra författare har haft ett utvecklat sinne för kroppsspråk, Hjalmar Bergman t. ex. En hypotes som då kunde prövas är om inte personer som antingen på grund av oformlighet (Bergman) eller långt uppdriven gymnastisk färdighet (Enquist) mer än den gymnastiska medelmåttan kommer att intressera sig för människors plastik i den mån de blir skönlitterära författare.

Henrik Jansson kan sägas i onödan ha avstått från överraskande många av de intressanta frågeställningar till vilka denna komplicerade roman inbjuder.

Till avhandlingens ovanskliga förtjänster hör den utomordentliga behärskningen av Enquists produktion. Denne har i Jansson haft en hängiven läsare. Avhandlingen är skriven på ett klart och utrymmessparande språk. Trots sina brister – i praktiken: underlåtenhetssynder – är det en väl sammanhållen och högst läsvärd studie över delar av Per Olov Enquists författarskap och om vad man tyckte och tänkte på våra kultursidor under en period av ovanligt livaktigt debatt.

Hans-Göran Ekman

ratur utgiven under perioden 1945–1980 för att få fram »en så fullständig och representativ förteckning som möjligt över barn- och ungdomsböcker där invandrare förekommer». Med invandrare menas arbetskraftsinvandrare, flyktingar, krigsbarn, desertörer, fosterbarn från andra länder och adoptivbarn. Det har blivit en lista på cirka 150 böcker. I ungefär 60 av böckerna förekommer invandrare utan att deras bakgrund på något sätt problematiseras, i cirka 50 är invandarmotivet »bimotiv» och i cirka 40 »huvudmotiv» enligt Staffan Thorsons grovindeling.

Dessa siffror kan jämföras med den totala utgivningen av barn- och ungdomsböcker i Sverige. Thorson hänvisar till Mählqvists och Tellgrens undersökningar. De cirka 150 boktitlarna på böcker med invandrare ingår i de uppskattningsvis cirka 10 000 utgåvor av barn- och ungdomsböcker med svenska som originalspråk som getts ut 1945–1980. (Häri ingår en mängd omtryck av populära böcker.) I ett land där nästan var tionde person är invandrare eller har minst en invandrad förälder förekommer alltså i barn- och ungdomsböckernas persongalleri en invandrare bara en eller två gånger på 100 utgivna boktitlar! Just denna matematiska jämförelse gör inte Staffan Thorson, men annars är ett genomgående grepp i avhandlingen att verklighetens Sverige jämförs med fiktionsvärldens i avseende på invandrarnas situation.

Avhandlingen inleds med en översikt över invandringen till Sverige och den officiella hållningen till den. Den stora frågan har varit om invandrarna skulle assimileras eller få möjligheter att behålla sin särart. Den segrande linjen har blivit att varje individ skall få bibehålla och utveckla sin kulturella identitet i den utsträckning han/hon önskar. Det har bland annat lett till rätt till hemspråksundervisning. Svenskarnas attityder till invandrare har blivit något mer toleranta, visar undersökningar, men fortfarande finns det kvar motvilja och osäkerhet inför det som är främmande. I en undersökning (Trankell) framhålls skönlitteraturen som en möjlighet att sprida kunskaper och därmed förbättra förståelsen mellan svenskar och invandrare. Staffan Thorsons grundfråga är om barn- och ungdomslitteraturen verkligen fyller den funktionen.

En viktig upplysning är att av de totalt sjuttio författarna har bara sex själva invandrarbakgrund. Thorson visar övertygande att författare med egna erfarenheter i flera avseenden ger en annan bild än svenskarna. Förenklat kan vi säga att invandrarförfattarna skriver om *utvandrare*, medan de svenska författarna skriver om *invandrare*.

I fortsättningen redovisas invandrarnas situation i verkligheten och jämförs med fiktionsvärlden i materialet. Det stora kapitel 3 tar bland annat upp invandrarnas sociala situation, språkproblemet, relationskonflikter, kamratskap, skola/utbildning och arbetslivet. I kapitel 4 står frågan om värderingar och attityder i centrum. I botten finns en kvantitativ överblick, men redovisningen är snarast »mjukdata»-inriktad. Det anser jag förtjänstfullt, men jag är tveksam till den grundsyn som här och var skymtar, nämligen att idealfallet är att fiktionsvärlden speglar verkligheten så troget som möjligt.

Avhandlingen är rik på berättigt kritiska synpunkter mot den aningslöshet och beskäftighet många svenska författare avslöjar när de försöker skriva invandrarvänliga ungdomsböcker. Thorson gör bland annat en historisk genomgång av etnocentriska och rasistiska inslag i äldre barn- och ungdomslitteratur och visar avslöjande att en

Staffan Thorson: *Invandren i barnboken. En motivstudie i svensk barn- och ungdomslitteratur 1945–1980*. Gbg 1985.

Staffan Thorson har för sitt avhandlingsarbete gått igenom förteckningar över svenskspråkig barn- och ungdomslitte-

del av fördomarna hänger med även i de moderna böckerna – trots författarnas goda vilja.

Men ibland skjuter Thorson över målet. Grundorsaken till det ligger i att de skönlitterära texterna inte ses som helheter utan att delar ur dem fristående får belysa olika delfrågor. Denna uppläggnings konsekvenser syns i följande citat, som kommenterar inledningen till en bilderbok av Kaj Wilton, *Hisao Kimura från Japan*:

»Utifrån ett svenskt perspektiv blir Japan endast en startpunkt för den självklara resan till Sverige. [---] Inledningsvis görs uttalanden om Sverige, som visserligen nyanseras i det fortsatta händelseförloppet, men som här står i ett outtalat motsatsförhållande till hemlandet Japan, ett land som indirekt får en aura av smuts, fattigdom, trångboddhet och överbefolkning. Rymden och rörelsefriheten i Sverige är något författaren speciellt trycker på.»

Den här tolkningen är det svårt att ställa upp på. Det inledande uttalandet om Sverige kan knappast kopplas ihop med en motsatt bild av Japan, utan det som slår läsaren är att det är en alltför glättad bild av *Sverige*. Mycket snart avslöjas schablonerna om Sverige som falska. Boken är faktiskt en av de mest samhällskritiska som jag har hittat i Thorsons material. »Japan blir för förskolebarnet något mycket diffust – dock torde det stå klart att det inte är något land man bör bo i, om man har möjlighet att flytta till Sverige», fortsätter Thorson sin analys. Men i boken framhålls det japanska som i vissa avseenden överlägset det svenska, t.ex. i synen på äldre, och i bokens slut ordnar daghemmet en japansk-svensk afton, som innebär att svenskarna blir delaktiga av japansk kultur och vice versa (man dansar både japanska och svenska ring lekar).

Inte heller finner jag det rimligt att kritisera den här boken för att Japan förblir något diffust för förskolebarnet. På ett övertygande sätt har Piaget visat i en undersökning, som Staffan Thorson refererar i en annan del av undersökningen, att små barn inte har förmågan till reciprocitet, att tänka ömsesidigt, att skilja på det egna landet och det andra landet, att förstå vad det abstrakta begreppet »språk» innebär (barnet talar med hela kroppen) osv. Wiltons bok är inriktad på att visa vad barn och vuxna har att *ge varandra*, vi som bor här hemma och de som kommit hit från så långt bortifrån. Det borde räcka som ambition.

Ett annat exempel, där jag tycker att Staffan Thorson på ett oräddvis sätt har läst in fördomsfullhet, för oss in på en annan tolkningsteoretisk knäckfråga, den om bild- och textanalysens förhållande till de konkreta receptionssituationer, som alltid finns som ram kring all tolkande verksamhet. I en bilaga till avhandlingen analyserar Staffan Thorson bilderna i Inger och Lasse Sandbergs *Hej, välkommen till mej!* Eftersom detta är den mest spridda av alla böcker för yngre barn om invandrarfrågor och eftersom den är gjord av två erkända konstnärer, är det anmärkningsvärt att Staffan Thorson kommer fram till att bilderna i själva verket är fördomsfulla och talar ett annat språk än textens, i vilken det heter att alla människor är olika och att det är skönt det. Både av utrymmesskäl och av tekniska skäl måste jag avstå från att här i detalj granska Thorsons påståenden, men jag delar inte hans mening. Visserligen har alla italienare i boken svart hår, vilket Thorson noterar som ett exempel på fördom, men vid närmare påseende ser vi att alla frisyrier är olika. Ytligt

är det likt, men går vi ett steg längre, är det olikt. Den poängen har Thorson missat, och här följer sig den konst- och litteraturvetenskapliga huvudfrågan om receptionen. I min bild- och textanalys utgår jag från en tänkt ideal receptionssituation, i vilken en vuxen samtalar med ett eller flera barn och försöker gå till botten med bokens budskap. Thorsons analys bygger snarare på vad ett barn troligen ser med egna ögon. En viktig grundteori som litteraturvetenskaplig forskning borde göra till sin är att varken bilder eller texter är entydiga utan att tolkningen styrs av receptionssituationen. Staffan Thorson är inne på tanken när han skriver att han har »lämnat flera frågor om läsarens förhållande till texten obesvarade, vilket kan tydas som ett intresse för att texternas *funktion* ytterligare bör utredas». Thorsons bok understryker vikten av att litterära texters konkreta reception uppmärksammas mer. Texters betydelse finns inte i texten utan uppstår i den situation då texten läses.

Om vi då utgår från konkreta receptionssituationer kan följande besvärande fråga inställa sig: är böcker om invandrare överhuvudtaget de bästa böckerna för att bearbeta frågor som berör konflikter mellan invandrare och svenskar? Låt oss se på Siw Widerbergs *Klass 6 d. Sverige. Världen*. Boken nämns ett par gånger i avhandlingen men i stort sett försvinner den. Som titeln anger, behandlar den frågor i en skolklass, men dessa frågor kan översättas till större komplex: Sverige, till och med världen. Skall man stöta bort den avvikande, besvärliga, eller vara solidarisk och ställa upp och kämpa tillsammans? I centrum står en skolkare och avvikare, Veikko. Att han är invandrare framgår av namnet och av några upplysningar i övrigt, men ingenstans påstås att vi har med ett »invandramotiv» att göra.

Utvecklingen i boken tar en lycklig vändning, men den förenklar inte verkligheten. Människorna är inte absolut svarta eller vita, inte ens Rektor är alltigenom en byråkratkarikatyr, vilket kunde ha legat nära till hands. Denna bok handlar alltså på ett djupare och mer allmängiltigt plan om just sådana samlevnadsfrågor som måste bearbetas i situationer där många människor ska fungera tillsammans.

Den häftigaste och nyttigaste diskussion om invandrare som jag har varit med om i ett klassrum utlöstes av Björn Runeborgs TV-pjäsa *En bilförsäljare från Gotland*, som ytligt sett handlar om en gotländings anpassningsproblem i Stockholm. Vi kanske behöver berättelser som skenbart handlar om något annat för att få det rätta distanserade perspektivet på vardagsproblematiken.

Detta är ingen kritik av Thorsons avhandling utan en följdfråga med anledning av den. Denna recension bygger på den stencilupplaga som Thorson disputerade på. I bearbetat skick kommer avhandlingen att ges ut i bokform. Det är en lyckosam publiceringsform för en avhandling av denna typ, som bygger på en omfattande, vetenskapligt pålitlig inventering och problematisering men som vänder sig till en stor grupp människor – bibliotekarier, lärare osv – som inte i första hand är intresserade av vetenskaplig apparat utan av att få belysning på ett par viktiga frågor för vardagligt kulturarbete: dels den konkreta frågan om invandrararnas ställning i Sverige, dels den mer principiella om skönlitteraturens »användbarhet» för att belysa samhälls- och samlevnadsfrågor och bearbeta attityder. Staffan Thorsons avhandling rekommenderas som grund för sådana diskussioner.

Kristian Wählin